

Demokratiseringsprocessen i Östeuropa 1989 som en "garbage can"

Jan Magnusson

1. Inledning

Under 1980-talet fördjupades den politiska och ekonomiska krisen i Östeuropa. Krisen ledde till en växande misstro bland medborgarna som tog sig uttryck i omfattande demonstrationer och krav på demokratiska reformer. Den process som startade i Polen i början av 80-talet kulminerade under decenniets slut med det ena regimbytet efter det andra och 1989-1990 kollapsade de sista av de gamla socialistiska och kommunistiska samhällssystemen. De mest omvälvande av dessa förändringar ägde rum i östra Centraleuropa¹ och det är denna del av regionen jag fortsättningsvis syftar på med beteckningen *Östeuropa*.

Håkansson och Niklasson (1990) har identifierat sex gemensamma drag i de olika ländernas händelseutveckling: Processen inleddes av ökade protester mot regimerna som möttes av repression som senare följdes av en period av rundabordsamtal mellan regim och opposition. I alla fall utom ett var det inte några regelrätta oppositionspartier som stod bakom påtryckningarna och de viktigaste händelserna föregicks av skiftningar i regimernas ledarskikt. Resultatet av utvecklingen blev att samhällssystemen förändrades till flerpartidemokratier och inte i något fall en reformerad socialism eller kommunism (Håkansson – Niklasson 1990: 12f).

I sökandet efter förklaringsmodeller för demokratiseringen har östeuropaforskningen, speciellt när det gäller det hektiska året 1989, ägnat sig åt att leta orsakerna i en strukturell kris och förloppet har analyserats med rationella eller politiska utgångspunkter. Se t ex Gitelman (1990), Gilberg (1990), Håkansson och Niklasson (1990). Flera forskare har koncentrerat sig på Sovjetunionens förändrade politik t ex de Nevers (1990) och Niklasson (1991) medan andra har uppfattat processen som rationell i första hand t ex Gedmin (1990) och Tökes (1990). Förändringarna ses bl a som resultatet av två effekter: en domino-effekt av gränsöppningar och reformer som ledde till en ökad politisk och socioekonomisk pluralism och en Gorbatsjov-effekt av Gorbatsjovs vilja att hela regionen skulle följa Sovjetunionens exempel dvs det fanns ett tydligt samband mellan Sovjetunionens inrikespolitiska förändringar och utvecklingen i Östeuropa.

Det nya forskningsläget, med större tillgång till empiriskt material och ett i vissa avseenden förändrat studieobjekt, har samtidigt gett oss bättre möjlighe-

ter att pröva vad andra och inte lika beprövade teorier och analysmetoder kan säga oss om händelseutvecklingen.

Det ligger nära till hands att se demokratiseringsprocessen som ett resultat av att olika grupper aktivt gripit in i och försökt påverka händelsernas utveckling. Sett ur denna synvinkel kan man säga att utfallet är ett resultat av kollektiva val.

Man kan föreställa sig flera olika sätt att välja: De som väljer kan göra det sedan de samlat in all relevant information, analyserat den och först därefter bestämma vilket val som bäst tillgodoser deras behov. Utfallet betraktas då som resultatet av det överlagda valet. Man kan också tänka sig att valet är ett resultat av förhandlingar och kompromisser eftersom de som väljer kanske haft olika målsättningar med sitt deltagande men tycker trots detta att de bästa valen är de som görs i samförstånd. Båda synsätten utgår från att de som väljer är lätta att identifiera och att de vet vad de vill dvs att deras preferenser är klara och att det finns ett tydligt samband mellan preferenserna och valets utfall.

Många val görs å andra sidan under oordning i en komplex omgivning. Det kan i efterhand vara svårt att avgöra vem som valde, vilka preferenser de hade och vad som påverkade utfallet. Ibland kan det t o m vara svårt att avgöra om utfallet överhuvudtaget var ett resultat av att någon föredrog ett val framför ett annat.

Istället för bristen på information är det bristen på tid som är det främsta kännetecknet på dessa val. Den knappa tiden tvingar de som väljer att hålla tillgodo med de resurser som för ögonblicket finns att tillgå.

Genom att undersöka demokratiseringsprocessen från en sådan utgångspunkt vill jag försöka belysa händelseutvecklingen i Östeuropa 1989 på ett annorlunda sätt. Min analys bygger på den skräpkan-modell av val under organiserad anarki som presenterades av Cohen, March och Olsen (1972). En skräpkan-beskrivning skall inte uppfattas som ett alternativ till andra perspektiv utan som ett komplement som lagt till de andra beskrivningarna kanske kan stärka det sammantagna förklaringsvärdet och bidra till en ökad förståelse av det som inträffade.

Analysen består av två delar där tyngdpunkten vilar på den senare: Dels en empirisk översättning av den teoretiska modellen till Östeuropa och dels tre fallstudier. Som studieobjekt har jag valt de ungerska rundabordssamtalen under sommaren 1989, måndagsmarschen i Leipzig den 9 oktober 1989 och Medborgarforums period på Laterna Magika-teatern i Prag i november–december 1989.

Den ursprungliga skräpkan-modellen härstammar från en undersökning av universitetsorganisationer (Cohen – March – Olsen 1972) vars teoretiska implikationer sedan generaliserats till beslutsfattande under organiserad anarki. Frågan är alltså på vilket sätt man kan likna universitetsorganisationers beteende med demokratiseringsprocesser i Östeuropa.

Låt oss anta att samhällena i östra Centraleuropa under 1989 hade vissa egenskaper gemensamma med Cohen, March och Olsens modell, nämligen: *problematiska preferenser, oklar teknologi och ett flytande deltagande.* Egenska-

perna motsvarar tre generella kriterier för organiserade anarkier som kan gälla för en stat i Östeuropa lika väl som för en universitetsorganisation.

Östeuropa fungerade med utgångspunkt i en mångfald av motsägelsefulla och svåravgränsade preferenser och kan bättre beskrivas som en samling löst kopplade idéer än som en sammanhängande struktur. Samhällsmedborgarna upptäckte sina preferenser genom sina handlingar snarare än handlade med preferenserna som utgångspunkt.

Samhällssystemen fungerade fortfarande men det var svårt för medborgarna att förstå hur, med resultat att systemens beteende till största delen styrdes av enkla inlärningsprocesser. Hur mycket tid och kraft medborgarna kunde ägna åt olika beteenden varierade vilket fick till följd att sammansättningen av deltagare i de kollektiva valen ständigt förändrades (March – Olsen 1979: 314).

Förändringarna av samhällssystemen kan liknas med en omorganisation. Det är t ex så en del forskare har tolkat händelseutvecklingen – ett medvetet genomfört systemskifte som lösning på de politiska och ekonomiska problemen. Reformrandet av de politiska och ekonomiska systemen kan också vara samhällslets sätt att tolka vad det varit tidigare och vad det blivit, ett tillfälle att upptäcka och acceptera nya eller gamla värden (t ex Cohen – March – Olsen 1972: 3, March – Olsen 1979: 26f).

2. Demokratiseringen som en garbage can²

Förutsättningen för en garbage can-analys är, som vi sett, att demokratiseringsprocessen bl a kan uppfattas som ett utfall av kollektiva val i en organiserad anarki. Att situationen i Östeuropa 1989 såg ut på ett sådant sätt är inget långsökt antagande. Gamla makthavare som t ex Honecker och Ceaucescu, som präglat sina samhällen i årtal, stod plötsligt maktlösa och nya och ofta okända och oväntade kandidater beväpnade med nya eller reformerade politiska och ekonomiska idéer klev fram redo att ta deras plats.

Oppositionsrörelser som t ex Charta 77, vars verksamhet mest försiggått i det fördolda och vars medlemmar tidigare fängslats, bestämde plötsligt dagordningen i den politiska debatten. Från att ha smygdistriberat samizdatlitteratur fick oppositionen till sin förvåning plötsligt tillgång till massmedia.

Garbage can-modellen är en metafor för hur kollektiva val går till. I modellens perspektiv skulle Östeuropa under 1989 kunna beskrivas bildligt av fyra *strömmar* som oberoende av varandra flöt genom samhällena men som tillfälligtvis blandades samman i en *garbage can* (soptunna eller 'tunna') som en funktion av deras *samtidiga ankomsttidpunkt*.

En första ström var en ström av *valmöjligheter* dvs tillfällen när man kunde förvänta sig att ett val skulle göras. En valmöjlighet där den sociala och ekonomiska krisen behandlades var t ex ett politbyråmöte eller ett av de runda bordssamtal som under en övergångsperiod fungerade som en alternativ regeringsform i flera av länderna men det skulle lika gärna kunna röra sig om oförutsedda valmöjligheter utanför rutinerna.

En andra ström var ett flöde av *problem* dvs sådant som människor brydde sig om och som sökte ett forum att komma till uttryck i. I Östeuropa härstammade t ex många av problemen ur den sociala och ekonomiska krisen vare sig det gällde tomma hyllor i affärerna eller motsättningar mellan det gamla socialist- eller kommunistpartiet och oppositionen.

En tredje ström var ett flöde av *lösningar* dvs någons idé eller produkt som väntade på en valmöjlighet. En lösning av den sociala och ekonomiska krisen var t ex de demokratiska reformer som människor demonstrerade för. Andra lösningar var t ex 'perestrojka' och händelserna på Himmelska Fridens Torg i juni 1989.

En fjärde ström var ett flöde av *deltagare* dvs människor som utifrån sina trosföreställningar och sin situationsuppfattning förväntades göra val. Vid de flesta av rundabordssamtalen var t ex deltagarna representanter för socialist- eller kommunistpartiet och för oppositionsrörelsen. Men demonstranterna på gatorna och det i någon form alltid närvarande Sovjetunionen kunde också delta.

Strömmarna kunde regleras på tre olika sätt:

1. Genom deltagarnas *motivation* dvs det antal ärenden i form av problem och lösningar som de ville behandla vid en valmöjlighet och de resurser de kunde och var beredda att avsätta: Ju större deltagarnas motivation var desto fler ärenden stod på agendan. När t ex den bulgariska oppositionen satte sig i rundabordssamtal med det bulgariska kommunistpartiet hade de en lång lista med ärenden och deras motivationsgrad var alltså hög. Ärendena gällde allt från att uppskjuta de allmänna valen så att oppositionen skulle få en chans att organisera sig i politiska partier och ändringar i konstitutionen till tillgången till massmedia.

Ett högt antal ärenden kunde leda till att *konkurrensen om deltagarnas uppmärksamhet* var stor: Ju viktigare deltagarna var desto större var konkurrensen om deras uppmärksamhet. När t ex den tjeckoslovakiska oppositionen hade sitt högkvarter på Laterna Magika-teatern i Prag delade förgrundsfiguren Václav Havel sin tid mellan olika kommittéer, träffade företrädare från kommunistpartiet, gav intervjuer och reste utomlands för att ta emot priser.

2. Genom *accesstrukturen* dvs den struktur som styrde vilka ärenden som kunde tas upp vid de olika valmöjligheterna (Se nedan!) och

3. Genom *beslutsstrukturen* dvs den struktur som styrde vilka deltagare som fick vara med (Se nedan!).

De fyra strömmarna kunde kopplas till varandra på flera olika sätt. Man kan i första hand tänka sig en helt *osegmenterad och anarkisk koppling* där de kopplades till varandra genom sin samtida ankomsttidpunkt och utan några strukturella hinder. Så var t ex fallet med Laterna Magika där vilken deltagare som helst kunde ta upp vilket ärende som helst under Medborgarforums stormöten.

Man kan också tänka sig motsatsen: en *koppling grundad i segmentering* som t ex den strukturellt segmenterade politbyrå- eller den hierarkiskt organiserade partiapparaten. En tredje koppling kan bli exemplifieras genom den process som inleddes när en del rundabordssamtal började eller efter att län-

derna genomfört demokratiska val. I början var osäkerheten stor men efter hand lärde sig deltagarna att utnyttja sina resurser i val som behandlade deras ärenden dvs en *koppling genom inläring*.

Rundabordsmodellen som lösning på motsättningar mellan regimerna och oppositionen har tidigare använts i liknande sammanhang och organiserandet av rundabordssamtal kan därför också uppfattas som en *koppling genom en imitation* av redan beprövade och lyckosamma lösningar (där framförallt Polen stått modell).

De strukturella hinder i beslutsprocessen som garbage can-modellen uttrycker med begreppsparet *access- och beslutsstruktur* begränsar de sätt som strömmarna kopplas samman på genom olika grader av segmentering. Segmenteringstankegången beskriver samspelet mellan samhällenas struktur och valprocessen: vilka problem, lösningar och deltagare fick vara med när? En politbyrås *access- och beslutsstruktur* kan t ex uppfattas som *specialiserad* när politbyrån formade landets politik och kraven på reformer som lösning på den sociala och ekonomiska krisen inte hade tillträde dit. Samtidigt fick människorna inte välja själva. Valen gjordes istället av politbyråns mycket begränsade grupp av deltagare.

När *access- och beslutsstrukturen* är *hierarkiskt* segmenterad är t ex ett angeläget ärende som kraven på demokratiska reformer ofta på agendan medan de andra, mindre angelägna ärendena förekommer mer sällan. I en centraliserad socialistisk eller kommunistisk partistruktur förpassas t ex de viktigaste ärendena uppåt i hierarkin medan de mindre viktiga ärendena kan behandlas längre ned.

I garbage can-perspektivet kan ett *val* definieras på flera sätt. Ett val kan lösa ett problem, s k *resolution*. Man kan t ex säga att detta inträffade när den tjeckoslovakiska regimen kapitulerade för Medborgarforums krav på demokratiska reformer. Ett val kan också skjuta ett ärende på framtiden, s k *flight*, genom att t ex socialistpartiet och oppositionen bestämmer sig för att inleda en serie rundabordssamtal istället, något som bl a skedde i Ungern under sommaren 1989.

Ett val behöver inte nödvändigtvis vara kopplat till ett ärende, s k *oversight*. Istället för att välja om demokratiska reformer ägnade t ex de ungerska parterna en del av sina diskussioner åt att avgöra formen för samtalen. Man kan även tänka sig *symboliska* val som t ex återupprättandet och statsbegravningen av Imre Nagy.

Problemen och lösningarna bildar *ärenden* som bärs in i valmöjligheterna av deltagarna. I garbage can-perspektivet blir valprocessens *intensitet* hög om deltagarnas motivation är hög (om ärendena är många och konkurrensen om deltagarens uppmärksamhet är hög) och om tidsramen är begränsad dvs om ett val bör ske så snabbt som möjligt.

Är deltagarna överens råder *konsensus* och resultatet blir ett snabbt val. Problemen behöver för den skull inte bli lösta. När t ex partikamraten Willy Stoph under ett politbyråmöte gav en misstroendeförklaring mot det östtyska socialistpartiets generalsekreterare Erich Honecker sedan den politiska och ekonomiska krisen eskalerat i samband med folkrepublikens 40-årsjubileum kunde

medlemmarna (inklusive Honecker själv) snabbt komma överens i ett val och Honecker trädde genast tillbaka.

Andra val föregicks av *konflikter* mellan deltagarna och blev därför svårare och tog längre tid. De bulgariska rundabordssamtalen bröt t ex snabbt ihop och kunde inte återupptas förrän parterna minskat konflikterna genom ett antal kompromisser.

Liknelsen mellan ett val och en soptunna är en metafor för hur den kollektiva valprocessen kan gå till i en organiserad anarki och soptunnan är därför egentligen inte ett operativt begrepp i modellen utan en suggestiv sammanfattning av grundkonceptet.

Tidsramen, dels i form av den politiska, sociala och ekonomiska krisen och dels i form av förutsättningarna i enstaka valmöjligheter med krav på snabba beslut, blir en avgörande variabel för valen eftersom tiden som resurs sätter gränserna för vilka valmöjligheter och deltagare som är tillgängliga. Distinktionen mellan ärenden som sedan bärs in i valmöjligheten av deltagarna och själva valmöjligheten gör det möjligt att använda deltagarna som en egen variabel och variera antalet ärenden i valmöjligheten.

Valen kan därför ses som en slags produkt med varierande innehåll (resolution, flight, oversight eller symbol) som produceras i olika valmöjligheter. Poängen med att avgränsa valmöjligheten som en egen variabel är att deltagarna, om det finns andra, latenta ärenden som valmöjligheten inte egentligen är avsedd för, kan ta upp de latenta ärendena samtidigt för att på så sätt göra valmöjligheten till ett val även för dessa ärenden (Enderud 1976: 120ff, Pinfield 1986: 366f, 386, Rasch 1989: 257ff).

Garbage can-bilden av demokratiseringsprocessen i Östeuropa 1989 skulle kunna sammanfattas i en hypotes:

Den eskalerande politiska, sociala och ekonomiska krisen och de allt oftare förekommande demonstrationerna borde tillsammans med pressen från Sovjetunionen sørjt för att tidsramen för förändringar var snäv. Eftersom det handlade om den omvälvande övergången från en socialistisk till en marknadsekonomi och från en socialist- och kommunistpartidominerad till en pluralistisk politisk och ekonomisk struktur borde antalet ärenden som stod på agendan varit stort och deltagarnas motivation hög.

Intensiteten borde därför varit hög i de flesta val som gjordes. I de gamla politiska strukturerna låg ribban för högt för många deltagare och ärenden. Från att ha legat latenta under lång tid borde fler ärenden och deltagare än tidigare ha blandats i de nya tunnorna som t ex rundabordssamtalen utgjorde. Om valen gjordes i samförstånd och därför var lätta och kunde klaras av snabbt eller under stora motsättningar och därför var svåra och långsamma är en empirisk gradfråga.

Man kan t ex tänka sig att de val som avgjordes internt inom socialist- eller kommunistpartiet, en socialist- eller kommunistdominerad regering eller inom oppositionsrörelser och oppositionspartier var mindre konfliktfyllda än de val som parterna gjorde tillsammans t ex under rundabordssamtalen. Å andra sidan var parternas interna intressen inte alltid så homogena vilket kan ha orsakat konflikter om de interna valen.

3. Kritik mot modellen

Den generella kritiken mot garbage can-modellen har framförallt handlat om två aspekter: Att organisationens struktur och omgivningens inflytande tenderar att bli osynliga och bristen på empiriskt stöd.

Ju mer segmenterat flödet av strömmar är desto mindre användbar är garbage can-modellen anser kritikerna. En organisation är oftast mer strukturerad än vad modellen vill påskina. Organisationens rutinaktiviteter styrs av strukturella faktorer som t ex S.O.P., arbetsdelning etc varför den ursprungliga modellen endast beskriver en liten del av beslutsfattandet, nämligen den som går utanför rutinerna som t ex vid en omorganisation av verksamheten (Masuch – La Potin 1989: 42f).

Kritikerna har förmodligen rätt i att modellen är intressant när sammankopplingarna mellan strömmarna är helt anarkistiska men även rutinartade valmöjligheter kan studeras i garbage can-perspektivet. Rutinisering av val inom organisationer kan t ex betraktas som access- och beslutsstrukturer som öppnas och stängs och olika standardiseringar av valmöjligheter som avgör vilka ärenden som kan diskuteras och vilka deltagare som får vara med.

Andra kritiker menar att garbage can-processens institutionella omgivning i form av historisk utveckling, politisk kultur, samhällets sociala struktur etc begränsar strömmarnas fria flöde medan de fortfarande är exogena till verksamheten och lägger på så vis 'locket på soptunnan' (Levitt – Nass 1989: 191).

Frågan är om denna begränsning förringar modellens förklaringsvärde. Snarare verkar det vara så att accesstrukturen inte är så statisk som kritikerna vill göra gällande utan att den är direkt adaptiv till omgivningen och förändras efterhand som både den exogena och endogena omgivningen förändras (March – Olsen 1989: 80). Detta är bl a en viktig förutsättning för modellens förklaringsvärde för demokratiseringsprocessen i Östeuropa.

En mer metodologisk och svårfrånkomlig kritik anser att eftersom osäkerheten och tvetydigheterna i beslutsprocessen tillhör modellens utgångsbetingelser kan det faktum att de existerar inte i sig självt vara ett förhållande som ger modellen empiriskt stöd. En annan liknande brist är metaforens otillräcklighet som hjälpmedel vid slutledning och hypotesbildning. Eftersom metaforen bara räcker till analogislutledningar duger den inte som hypotesgenererande modell och är därför egentligen inte mer än en begreppsapparat. Vidare finns det en motsättning i de enskilda individernas rationalitet. Deltagarna är ju både beroende av och agenter för ärenden. Samtidigt som man erkänner deltagarnas agentskap som bärare av ärenden närmar man sig därför den rationella beslutsmodellen (Rasch 1989: 256f).

Sammanfattningsvis kan jag därför konstatera att medan den senare kritiken manar till en viss distans till analysen kan den förra snarare ses som ett stöd för att pröva modellen på demokratiseringsprocessen. Processen handlar ju dels om val som till stor del ligger utanför rutinerna och dels om hur de politiska systemen anpassar sig till en förändrad politisk och ekonomisk situation.

4. Fallstudierna

4.1 Inledning

Även om resonemanget hitills handlat om Östeuropa är det inte min avsikt att jämföra länderna med varandra. Jag vill istället pröva garbage can-modellens användbarhet som en komplementär förklaringsmodell när vi försöker förstå demokratiseringsprocessen i varje enskilt land. Jag har valt att begränsa modellprövningen till tre fall:

1. Rundabordssamtalen i Ungern under sommaren 1989.
2. 'Måndagsmarschen' i Leipzig i Östtyskland den 9 oktober 1989.
3. Medborgarforum i Laterna Magika-teatern i Prag i Tjeckoslovakien i november 1989.

De tre fallen har en bra spridning både geografiskt och politiskt. Östtyskland i norr var ett av de mest hårdnackade socialistiska samhällssystemen och Honeckerregimen höll emot ända till slutet. I Ungern i söder fanns ett reformvilligt socialistparti och mitt i mellan fanns Tjeckoslovakien med en stark oppositionsrörelse som byggts upp under 1980-talet.

De ungerska rundabordssamtalen är ett bra exempel på hur reformer kom till stånd genom en dialog mellan socialistpartiet och oppositionen och på en ny och okonventionell regeringsform där makten delades mellan samtalsparterna på lika villkor. Rundabordssamtalen kan uppfattas som en serie av val över en längre tid vilket bl a gav parterna möjligheter att bearbeta sina ärenden vid flera tillfällen.

Måndagsmarschen i Leipzig var en 'nyckelhändelse' i Östtysklands utveckling i den bemärkelsen att den verkar ha haft stor betydelse för Honeckers fall och att en dialog mellan socialistpartiet och oppositionsrörelsen inleddes där. Turerna kring måndagsmarschen kan ses som en soptunna där deltagarna befann sig under en extrem tidspress.

Medborgarforum i Laterna Magika skiljer sig på ett avgörande sätt från de andra två fallen eftersom det rör sig om interna val i Forum. Även om intensiteten var hög i samtliga tre fall är det tänkbart att Medborgarforums interna val var mindre konfliktfyllda jämfört med rundabordssamtalen och måndagsmarschen där oppositionen konfronterades med regimerna och att valen i Forum därför var lättare och gick snabbare att göra.

Varje fallstudie inleds med en prövning av Cohen, March och Olsens (1972) tre kriterier för en organiserad anarki: problematiska preferenser, oklar teknologi och ett flytande deltagande. Hur väl överensstämmer förutsättningarna för de tre fallen med kriterierna? Sedan följer en beskrivning av händelseförloppet följt av en garbage can-förklaring av processen. Avsikten är att visa hur blandningen av de fyra strömmarna som en funktion av deras samtidiga ankomsttidpunkt kan ha påverkat demokratiseringsprocessen i varje fall. *Varje val kan uppfattas som ett omvälvande och kritiskt ögonblick då många olika val kunde göras men endast ett fåtal faktiskt blev av och fick konsekvenser för varje samhälle.*

4.2 Ungerns rundabordssamtal³

4.2.1 Bakgrund

Under våren 1989 forcerade Ungerns Socialistiska Arbetares Parti (USAP) sin reformpolitik. 1956 års händelser betecknades t ex som ett 'folkligt uppror' istället för en 'kontrarevolution' och USAP accepterade ett flerpartisystem och inledde en rehabilitering av Imre Nagy. Oberoende organisationer och fredliga demonstrationer tilläts.

I april avgick politbyrån men Karoly Grosz återvaldes som generalsekreterare. Det gamla systemets främste företrädare och partiets ledare sedan 1988, Janos Kadar, uteslöts däremot ur partiet. Samtidigt pågick maktstrider inom politbyrån, framförallt mellan Grosz och premiärministern Miklos Nemeth. Under våren förändrades oppositionen gradvis från att ha varit en rörelse till att bli organiserade politiska partier.

De flesta ungrare var överens om att deras land befann sig i en kris och att de stod på tröskeln till ett nytt samhällssystem men hur skulle de nå dit? Hur skulle det se ut? Hur skulle övergången gå till? Vem skulle bestämma? För de nybildade partierna handlade det om hur de skulle organiseras. Vem representerade de? Vilken typ av ledarskap skulle de ha? Vilket stöd hade de hos det ungerska folket? Vilka frågor skulle stå på partiprogrammet?

För det reformerade USAP gällde det hur långt partiet var villigt att gå i förändringarna. Partiets inre struktur var långt ifrån homogen i åsikterna och vad skulle de göra åt den ekonomiska krisen? Fristående kommunistiska quangos i form av t ex arbetsplatsorganisationer var osäkra på hur de skulle ställa sig till reformrörelsen och det reformerade partiet och avvaktade därför händelseutvecklingen.

Efter att oppositionen i flera månader avvisat förhandlingar satte sig parterna till slut ned för de rundabordssamtal som ägde rum mellan juni och september 1989. Mot oppositionens vilja fick bordet tre sidor: företrädare för det reformerade USAP, oppositionen och den samling quangos som utgjorde den s k 'tredje sidan'.

Rundabordssamtalen som organ för politiskt och ekonomiskt beslutsfattande var en form som avvek från den normala beslutsprocessen i Ungern. Parterna deltog på lika villkor, tilläts att ta upp vilka ärenden som helst och hade vetorätt. Rundabordssamtalen uppfattades alltså som ett beslutsfattande organ (Tökes 1990: 57). Före samtalen hade valen nästan alltid gjorts av USAP:s politbyrå eller i den nationalförsamling som fortfarande existerade. Så sent som den 10 maj hade premiärminister Nemeth dock deklarerat att regeringen i fortsättningen skulle betraktas som ett oberoende beslutsfattande organ ansvarigt inför nationalförsamlingen (Ash 1989a: 14).

Omständigheterna kring de ungerska rundabordssamtalen uppfyller ganska väl Cohen, March och Olsens tre kriterier för organiserad anarki. Deltagarnas var motsägelsefulla, teknologin – rundabordssamtalen – var oklar och vem och vad partierna representerade förändrades, som vi skall se, efter hand som samtalen fortkred.

4.2.2 Rundabordssamtalen

USAP, som regerat Ungern sedan 1947, var inställt på att dela med sig av makten men sökte en trovärdig partipolicy anpassad till förändringarna (Sword 1990: 106). Oppositionen bestod av en brokig skara partier och sammanslutningar vars övergripande mål var fria val. De starkaste oppositionsgrupperna var Ungerskt Demokratiskt Forum (UDF) och Fridemokraterna (FD). UDF ville följa en tredje väg mellan socialism och marknadsekonomi och eftersträvade en koalition med USAP fram till valet. FD ville ha västerländsk parlamentarism och en fri marknadsekonomi. Den tredje sidan bestod av fristående, till staten näraliggande organisationer.⁴

Innan samtalen inleddes uppträdde ytterligare två deltagare som vålnader från 1956 och 1968 för att ge legitimitet förändringsprocessen. Pragvårens ledare Alexandr Dubcek som under många år fört en undanskynd tillvaro intervjuades i ungersk TV. Samtidigt annonserade USAP officiellt att processen mot Nagy varit en skenrättegång, att avrättningen varit olaglig och att Nagy nu skulle rehabiliteras och få en statsbegravning. USAP var dock inte överens om Nagys rehabilitering och partiet var splittrat i frågan om i vilken utsträckning de senaste 40 åren skulle omvärderas och hur snabbt reformerna skulle forceras.

När de första rundabordssamtalen inleddes den 15 juni förklarade oppositionen för den Grosz-ledda USAP-delegationen att den inte hade för avsikt att göra upp om makten. Oppositionen ville istället låta det ungerska folket avgöra vem som skulle regera genom fria val.

Nagys statsbegravning dagen efter det första samtalet fick ett stort genomslag i det ungerska samhället och slog tillbaka mot USAP. Klyftan inom partiet vidgades och när parterna återigen satte sig för att förhandla hade Grosz bytts ut mot den mer reformvänliga Imre Pozsgay.

Groszs tro på en auktoritär ekonomisk effektivitet som lösning på krisen hade varit svår att förena med de krav på reformer som oppositionen och delar av hans eget parti eftersträvade. Grosz var heller inte särskilt populär i Ungern sedan han besökt Ceaucescu i Rumänien och han hade före samtalen kritiserats för bristen på strukturella reformer. Pozsgay, som förespråkade ett demokratiskt system, ansågs förmodligen som mer lättförhandlad (Sword 1990: 104f).

Pozsgay lovade omedelbart fria val men ville dela ansvaret för de politiska och ekonomiska reformerna med den motvilliga oppositionen fram till valet. Oenigheten resulterade i att bordet delades i två 'underbord': ett för politiska frågor och ett för ekonomiska frågor.

Under resten av juni ökade problemen inom USAP samtidigt som UDF efter energikrävande inre strider konsoliderades som ett politiskt parti. Som en bekräftelse på att samtalen var på rätt väg anlände den amerikanske presidenten George Bush på statsbesök och lovordade ett framtida ungerskt pluralistiskt system. Av USAP fick Bush höra att allting var förändrat medan oppositionen ansåg att ingenting hade hänt.

I juli ställdes den ungerska regeringen inför ett nytt problem som konkurrerade om uppmärksamhet: flyktingströmmen från Östtyskland. Regeringen

valde en snabb men kortsiktig lösning och lät de östtyska flyktingarna fortsätta till Österrike. I augusti nådde samtalen ett dödläge. Lyckligtvis var det semestertider och parterna kunde därför ta en välbehövlig andningspaus från samtalen för att försöka ordna upp sina interna problem. När samtalen återupptogs lämnade fackföreningarna i den tredje sidan borden under förevändning att samtalen tagit en alltför partipolitisk vändning.

I juli och augusti vann UDF en del fyllnadsväl till nationalförsamlingen samtidigt som USAP nu var på väg mot sitt sammanbrott. Partiet använde sedan sin kongress i oktober till att reorganisera sig och byta namn till Ungerns Socialistiska Parti (USP) för att symboliskt frigöra sig från den historiska bördan.

Den 18 september presenterades ett dokument från rundabordssamtalen underskrivet av USAP och UDF. Dokumentet innehöll ett förslag om ett direkt presidentval som skulle följas av parlamentsval 90 dagar senare samt utkast till lagar, förslag till ändringar i konstitutionen, valprocedurer, politiska partiers ställning och förändringar i strafflagen. Vad man skulle göra med USAP:s ekonomiska tillgångar på ca 10 miljoner forint förblev ett olöst problem. Dokumentet gavs laga kraft genom ett beslut i nationalförsamlingen i oktober.

Oppositionen var inte enig. FD och FIDESZ vägrade att skriva under med hänvisning till att en president som valdes av den sittande och komprometterade nationalförsamlingen skulle innebära en återgång till diktatur. Presidenten borde istället utses av nationalförsamlingen efter parlamentsvalet. Å andra sidan gjorde FD och FIDESZ inte bruk av sin vetorätt. FDs utfall var inte bara riktat mot USAP utan var lika mycket en reaktion mot UDF:s samarbete med USAP.

FD genomförde snabbt en namninsamling och krävde en folkomröstning om att flytta presidentvalet till efter parlamentsvalet. Kravet kontrades av USAP som föreslog en direkt omröstning om presidentposten eftersom de trodde att Pozsgay hade stora chanser att vinna. Den sista oktober beslöt dock nationalförsamlingen att folkomröstningen skulle genomföras och med en mycket knapp majoritet ändrades tidpunkten för presidentvalet till efter parlamentsvalet.

När den andra valomgången var över i mars 1990 stod USP som det fjärde största partiet med 33 mandat i nationalförsamlingen jämfört med UDF:s 164 mandat, FD:s 92 mandat och Oberoende Småbrukarpartiets 44 mandat. FIDESZ fick 21 mandat. En koalitionsregering bildades av UDF tillsammans med Oberoende Småbrukarpartiet, Kristdemokratiska Folkpartiet och en oberoende ministerpost. Det blev alltså den tredje vägen mellan socialismen och den fria marknadsekonomin som skulle börja bygga det nya Ungern.

4.2.3 De ungerska rundabordssamtalen som en garbage can

De ungerska motsättningarna fick parterna att imitera en lösning som redan tidigare hade använts med framgång i andra länder i liknande situationer. De rundabordssamtal mellan de styrande och oppositionsgrupperna som följde hade åtminstone två kritiska tidpunkter: 1) Uppehållet mellan det första samtalet den 15 juni och fram till det andra samtalet efter Nagys statsbegravning den 21 juni. 2) Semestermånaden augusti när samtalen nådde ett dödläge.

Innan Nagys statsbegravning var avståndet stort mellan Grosz planer på auktoritära ekonomiska reformer och oppositionens krav på en marknadsekonomi men i samband med begravningen verkar Grosz linje fått vika för de idéer om ett mer demokratiskt system som representerades av den reformvänliga Pozsgay och hans anhängare inom USAP. Pozsgay deklarerade bl a att förändringarna skulle ske genom tålmod och övertalning istället för med våld. När parterna åter satte sig vid bordet kan man därför säga att strömmen av valmöjligheter, deltagare, problem och lösningar flutit vidare och innehållet i soptunnan delvis bytts ut.

Den höga graden av konflikt som fanns mellan Grosz linje och oppositionens krav den 15 juni var reducerad den 21 juni i och med den förändring i ledarskiktet som uppenbarligen blev följden av Nagys statsbegravning och den officiella nytolkning av Ungerns historia som begravningen innebar. USAP:s nye ledare Pozsgay kunde därför gå in i ett mindre konfliktladdat samtal den 21 juni. Tvetydigheterna kring det framtida samhällssystemet blev t ex ett mindre problem eftersom båda parterna var överens om att i slutänden låta en folkvald nationalförsamling avgöra detta genom fria val.

Pozsgay bar å andra sidan med sig ett nytt konfliktfyllt ärende. Han ville dela ansvaret för de smärtsamma och impopulära ekonomiska reformerna med oppositionen som ännu så länge främst var intresserad av att diskutera politiska reformer. Vid detta tillfälle producerades ett tomt beslut om reformerna (flight). Istället organiserades samtalen om till två underbord – ett för politik och ett för ekonomi och USAP lovade att inte ta några reformbeslut i nationalförsamlingen förrän de godkänts vid rundabordsamtalen.

Delningen av bordet kan ses som en utveckling från en koppling av strömmar genom imitation till en koppling genom inläring. Parterna fick efterhand klart för sig att valen försvarades av att både politik och ekonomi behandlades samtidigt och genom uppdelningen av politiska och ekonomiska ärenden i två underbord minskades graden av konflikt. Sammantagna ökade dessa förändringar i accesstrukturen sannolikheten att val skulle göras vid de kommande valmöjligheterna vid underborden. Genom att dela bordet minskade parterna antalet ärenden som skulle behandlas vid respektive bord samtidigt som de ökade farten på samtalen.

I augusti hamnade parterna trots delningen av bordet i ett dödläge och samtalen avbröts. Avbrottet var inte så hotande som det verkade eftersom augusti var semestermånad i Ungern. Parterna fick istället tid att ta hand om sina interna problem och fundera över sina preferenser och ta hand om andra angelägenheter utan att det konkurrerade om deras uppmärksamhet. Det är också tänkbart att uppehållet kan ha utökat antalet deltagare eftersom parterna fick tid att diskutera och ta del av flera synpunkter inom den egna kretsen vilket t ex kan ha lett till att en del gamla ärenden kan ha lagts bort medan en del nya kommit till.

Under sommaren blev UDF starkare samtidigt som USAP försvagades. Det visade sig också att samtalen om de ekonomiska reformerna mest hade förts som en specialiserad debatt medan samtalen om de politiska reformerna hade tenderat att få en partipolitisk karaktär vilket marginaliserat den tredje sidan

roll vid det politiska bordet. Den inledande avsaknaden av segmentering ersattes alltså av en slags implicit beslutsstruktur satt i funktion av USAP och den övriga oppositionen.

När samtalen återupptogs hade den tredje sidans fackföreningar dragit sig ur men den 18 september lades trots detta ett dokument fram som bl a godkände ett direkt val av en ny president som efter 90 dagar skulle följas av val till nationalförsamlingen.

Blandningen av strömmar som föregick dokumentet var alltså tvådelad. Vid det politiska bordet hade parterna enats om en parlamentarisk struktur med en svag president och ett starkt parlament som en eftergift för oppositionens farhågor att kommunisterna fortfarande skulle vara starka efter valet. USAP:s förslag om ett direkt presidentval hängde samman med att partiet förväntade sig att Pozsgay skulle kunna vinna och att man kohandlat genom att erbjuda UDF premiärministerposten för att nå en överenskommelse vid rundabordsamtalen (Keesing's, oktober 1989: 36960, Tökes 1990: 56ff).

När dokumentets innehåll avgjordes valde FD och FIDESZ, genom att avstå från att bruka sin vetorätt, att inte tynga ned valet ytterligare så att ännu ett tomt beslut skulle produceras. Utan att skriva under sanktionerade FD och FIDESZ på så sätt dokumentet och formerna för de kommande valen slogs fast dvs den intention som samtalen haft sedan de inleddes (resolution).

Det blev inte några överenskommelser om ekonomiska reformer vilket innebär att dokumentet måste betraktas som produkten av ett tomt beslut vid detta bord (Tökes 1990: 57). Motivationen i de ekonomiska ärendena var förmodligen alltför hög och tidsramen alltför knapp för att de skulle avgöras vid rundabordsamtalen. De ekonomiska ärendena sköts därför på framtiden för att avgöras av en demokratiskt vald nationalförsamling (flight).

Sammanfattningsvis har jag pekat ut tre egenskaper i rundabordsamtalen som haft betydelse för utfallet:

1. Den reformvänligare blandning av strömmar som blev resultatet av Nagys statsbegravning och som minskade den förmodat höga graden av konflikt ett USAP med Grosz som förhandlare annars skulle ha inneburit.
2. Uppdelningen av bordet i två underbord minskade konflikterna och antalet ärenden vid borden, ökade farten på samtalen och underlättade val.
3. Att samtalens dödläge sammanföll i tiden skapade en andningspaus som gav parterna tid att ta hand om andra angelägenheter och fundera över sina preferenser och vad som hitills uppnåtts vid borden. Samtidigt kan uppehållet ha utökat deltagarkretsen.

4.3 Östtyskland: Måndagsmarschen i Leipzig⁵

4.3.1 Bakgrund

Under sommaren och hösten 1989 präglades det östtyska samhället bl a av den omfattande medborgarflykten över gränsen mot Ungern. Det förekom fler och

fler demonstrationer för demokratiska reformer som till slut utvecklades till regelmässiga sammanstötningar mellan demonstranter och polis.

Bland östtyskarna gjorde sig missnöjet med de styrandes oförmåga att lösa den sociala och ekonomiska krisen alltmer märkbart. Oppositionen fick en fastare form, bl a bildades ett s k 'Nytt Forum' för demokratisk utveckling. Demonstrationerna nådde sin kulmen ungefär samtidigt som Gorbatsjov besökte landet inför 40-årsjubileet i början av oktober 1989.

Det verkade som om flera faktorer samverkade för att skapa det mycket spända läge som rådde i början av oktober. Demonstrationerna blev allt större men det östtyska socialistpartiet Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED) var under Honeckers ledarskap motvilligt att genomföra de demokratiska reformer som demonstranterna krävde. Partiet blev snarare benäget att reagera på samma sätt som det kinesiska broderpartiet gjort på Himmelska Fridens Torg i Peking några månader tidigare.

Gorbatsjov önskade en annan utveckling i Östtyskland. Systemet måste reformeras och motsättningarna mellan makthavarna och folket borde lösas genom en dialog och inte med våld. De ledare som inte gav efter för folkets krav på reformer svävade i stor fara, varnade Gorbatsjov Honecker i Östberlin den sjätte oktober (Keesing's, oktober 1989: 36962).

Det fanns sedan en tid tillbaka en mer reformvänlig och Sovjetsanktionerad grupp inom SED:s centralkommitté som hade planer på att ersätta partiets ledarskikt. Om kraven på reformer ignorerades kunde demonstrationerna förvandlas till ett folkligt uppror, ansåg gruppen som väntade på ett tillfälle att sätta sina planer i verket. Medveten om motsättningarna inom SED och Honeckers sviktande hälsa signalerade Gorbatsjov till gruppen att det var dags för ett regimbyte.

Osäkerheten var stor: Vilken var den bästa vägen ut ur krisen? Ett fortsatt socialistiskt ledarskap med Honecker i spetsen? Demokratiska reformer och ett reformerat parti som i Sovjetunionen eller en tredje väg mellan socialismen och den fria marknadsekonomin som i grannlandet Ungern?

De händelser som ledde fram till turena kring måndagsmarschen i Leipzig den 9 oktober passar bra in som exempel på Cohen, March och Olsens tre kriterier för organiserad anarki. Många och svåravgränsade preferenser påverkade händelseförloppet. Genom att pröva nya vägar ville olika aktörer försöka förhindra att våldsamma sammanstötningar utbröt och både inom SED och oppositionen verkar deltagarsammansättningen ha förändrats efter hand.

Den 9 oktober förberedde sig myndigheterna i Leipzig antagligen för att slå ned måndagsmarschen med våld (se nedan!). Bedömare uppskattar att mellan 50 000 till 70 000 människor hade samlats för att delta i protestmarschen. Trots förberedelserna uteblev våldet och polisen drog sig tillbaka. Det som hotade att sluta i en massaker uppfattades istället av flera iakttagare som en vändpunkt i Östtysklands demokratiska utveckling.

Det råder delade meningar om varför våldet uteblev men klart är att det berodde på en serie informella kontakter. Det uteblivna våldet kan därför betraktas som utfallet av val som gick utanför de normala rutinernas segmenterade access- och beslutsstrukturer. Man skulle också kunna se det som att myndig-

heternas tidigare stängda beslutsprocesser hade förhindrat många angelägna ärenden från att hamna på agendan och att det bl a var dessa ärenden som nu dök upp i samband med måndagsmarschen.

Bakgrunden kan beskrivas i termer av fyra strömmar som flöt genom det östtyska samhället: En ström av valmöjligheter som t ex de som behandlade den politiska och ekonomiska krisen. En ström av problem t ex i form av folkets missnöje och svårigheterna att reformera SED. En ström av lösningar t ex i form av demonstrationer (som lösning på de missnöjdas missnöje), 'Himmelska Fridens Torg-metoden' (en lösning som söker ett problem: missnöjesdemonstrationer i ett socialistiskt system) och reformer (en lösning som söker ett missnöje med det rådande systemet och/eller en politisk och ekonomisk kris). En ström av deltagare: Folket, polisstyrkorna, SED-fraktionerna, Gorbatsjov osv.

4.3.2 Måndagsmarschen den 9 oktober

Den 9 oktober posterades beväpnad polis med hundar ut i Leipzigs gathörn i väntan på att den regelbundna fredsgudstjänsten i Nikolaikyrkan skulle ta slut och att måndagsmarschen skulle börja. Flera tecken tydde på att dagens demonstration skulle mötas av våldsamma polisaktioner.

Sjukhusen hade gjort plats för skadade, blod och extra läkare hade anlänt från Östberlin, föräldrar uppmanades att hämta sina barn från daghemmen före klockan 15.00, de som arbetade i innerstaden gick hem tidigare, torgförsäljarna fick order om att packa ihop senast klockan 17.00 och flera av kaféerna och restaurangerna var stängda (The Observer 1990, Der Spiegel 1989 42: 24).

Klockan 15.00 marscherade de kombinerade polisstyrkorna ur olika polisiära organ som t ex Volkspolizei, Stasi och Kampfgruppen (folkmilisen) upp för att slå en ring runt kvarteren vid kyrkan där demonstranterna samlats. Efter några timmars väntan kom protestmarschen igång.

I två timmar gick demonstrationståget runt på stadens gator utan att några konfrontationer inträffade. I samband med upplösningen lästes en appell om en dialog mellan folket och de östtyska makthavarna upp genom högtalare som fanns uppsatta i centrala Leipzig.

Mycket har skrivits om den 9 oktober. Framför allt har det handlat om vem eller vilka som var de 'fredsänglar' som förhindrade en våldsam sammandrabbning mellan demonstranterna och polisstyrkorna. Hur uppfattade de olika aktörerna situationen?

Uppenbarligen fick den hotande urladdningen lokala grupper att agera. En grupp privatpersoner tog kontakt med den lokala förvaltningsledningen för att vädja om att våld inte skulle användas mot demonstranterna. Tillsammans undertecknade de en appell med anledning av utvecklingen i Leipzig som bl a framhöll behovet av ett 'fritt meningsutbyte om en fortsatt socialism i vårt land' (Der Spiegel 1989 42: 25).

Men hade den lokala förvaltningsledningen någon makt över polisstyrkorna? Hade appellen, när den lästes upp i Leipzig, något inflytande över händelseutvecklingen? Med tanke på att mellan 50 000 till 70 000 människor befann

sig på gatorna är det svårt att tro att appellen uppfattades av en majoritet av demonstranterna.

Honecker, som pekades ut som den som givit order om att måndagsmarschen skulle slås ned med våld, förnekade i efterhand att han förespråkade en våldsam lösning. Politbyråns hållning var istället att situationen skulle lösas genom en dialog och ett 'säkerhetspartnerskap' mellan demonstranter och polis, hävdade Honecker.

Han uppgav också att den stående order som gällde måndagsmarschera i Leipzig var att de skulle lämnas ifred och hänvisade till en byråkratisk förklaring av de beväpnade polisstyrkornas närvaro. Styrkorna löser själva sina uppgifter som de finner lämpligt. Anledningen till att de var beväpnade var med andra ord att de var tvungna att vara förberedda på att tillgripa våld om det skulle behövas för att upprätthålla lag och ordning (Andert – Herzberg 1991: 94ff).⁶

Egon Krenz var ansvarig för Östtysklands inre säkerhet och en av de politbyråmedlemmar som konspirerade mot Honecker. På måndagskvällen blev Krenz enligt egen utsago uppringd både av 'politiska vänner' i Leipzig och av sin partikamrat Helmut Hackenberg som hade ansvaret för polisaktionerna med beskedet om Leipzig-appellen.

Krenz lät då Hackenberg förstå att det hela var i sin ordning och ringde sedan upp förvaltningsledningen i Leipzig för att ge den sitt stöd. Krenz agerade inte på något mandat från politbyrå och han hävdade i efterhand att han uppmanat sina politiska vänner i Leipzig att ignorera en order om att bruka vapen om en sådan skulle ges senare (Time 1989: 1211: 21, Der Spiegel 1989 48: 23).⁷

Både demonstranterna och poliserna visade en god vilja att undvika konfrontationer under marschens gång. Trafikpoliserna såg till att gatukorsningarna var fria och medlemmar i folkmilisen visade öppet sin solidaritet med demonstranterna efter att demonstrationen upplöstes. Under hela marschen värdade demonstranterna till polisstyrkorna att inte använda våld och ropade: 'Poliser, gå med oss!' (Der Spiegel 1989 48: 21).

Warszawapaktens högsta ledning vägrade överhuvudtaget att lämna kvar trupper ur folkarmén inne i städerna och en del uppgifter tyder på att Sovjetunionen verkade genom sina rådgivare i den östtyska folkarmén för att hålla militären borta från Leipzig (Niklasson 1991: 30, Reich 1990: 88).

Bara nio dagar senare trädde Honecker tillbaka för Krenz. Partikamraten Hans Modrow från Dresden hade länge utkämpat strider mot centralkommittén för att åstadkomma förändringar. När politbyrå ombildades i början av november fanns Modrow med och han ersatte senare Willy Stoph (som tillhört Honeckers garde) som ministerpresident med det exekutiva ansvaret för reformerna.

När uppgifter om korruption inom partiet började läcka ut försämrades SED:s positioner snabbt. Trots gränsöppningen mellan Öst- och Västberlin och löften om reformer hade SED och Modrowregeringen begränsad legitimitet och den sjätte december fick också Krenz träda tillbaka. Gregor Gysi valdes till ny partiledare för det omdöpta SED-PDS (Partiet för Demokratisk Socialism) och lovade fria val i maj 1990.

Den 7 december inledde regimen rundabordssamtal som en tillfällig regeringsform i samarbete med oppositionen och tanken på en återförening mellan de tyska staterna blev allt populärare. I valen som hölls i mars 1990 blev PDS som nu helt släppt sitt gamla namn det tredje största partiet i folkammaren med 66 av de 400 mandaten. De demokratiska reformerna ledde senare till återföreningen av de tyska staterna den 3 oktober 1990.

4.3.3 Måndagsmarschen som en garbage can

När man rekonstruerar händelseförloppet verkar det bestå av ett ganska tydligt nätverk av kontakter som till stor del gick utanför de normala rutinerna. En grupp privatpersoner valde i sin oro över våldsamma konfrontationer att kontakta lokalförvaltningen för att få deras medverkan i en appell och lokalförvaltningen valde att medverka i appellen.

Såväl den som var ansvarig för polisaktionerna som några partikamrater i Leipzig valde att ringa Krenz personligen för att berätta om appellen och Krenz valde att inte ta ställning mot appellen. Lokalförvaltningen valde att läsa upp appellen i högtalare över staden och polisen och demonstranterna valde att inte konfrontera varandra under marschen.

Marschen producerade val i åtminstone tre övergripande ärenden.

1. Den spända situationen mellan poliserna och demonstranterna i Leipzig.
2. Det förestående ledarskapsbytet i SED och reformgruppens svårigheter att sätta sina planer i verket.
3. Bristen på demokratiska reformer i Östtyskland som fått folket att öppet visa sitt missnöje.

Det första ärendet gjorde valets tidsram mycket knapp. De flesta av deltagarna uppfattade det inledningsvis som en fråga om minuter innan polisstyrkorna skulle börja bruka sina vapen, en lösning som måste förhindras till varje pris. Den hotfulla situationen blev ett incitament för den lilla gruppen privatpersoner och lokalförvaltningen att samarbeta i appellen.

För det andra ärendet var situationen en möjlighet att sätta planerna på ett byte av SED:s ledarskap i verket. Genom att pröva valmöjligheten i Leipzig för ledarskapsärendet hoppades reformfraktionen inom partiet att de förändringar man tidigare misslyckats med att åstadkomma nu skulle kunna komma till stånd.

Avsaknaden av access- och beslutsstrukturer gjorde det möjligt för Krenz att gå in bakvägen och ta ställning för appellen och därmed underminera Honeckers ledarställning och överspela hans position att inte vika en tum för kraven på reformer. Honecker själv hann aldrig delta i valet och när politbyrån kallades till krismöte efter den 9 oktober var de första eftergifterna för demonstranternas krav redan ett faktum. Ett liknande agerande hade inte varit möjligt inom partistrukturen.

Det tredje ärendet gav både SED-fraktionen, det privata initiativet och lokalförvaltningen en möjlighet att nå en öppning för de hittills uteblivna demokratiska reformerna genom att ta tillfället i akt och föra fram behovet av en dialog mellan regimen och folket.

Valprocessens intensitet liksom graden av konflikt var i utgångsläget hög vilket borde ha gjort det svårt att välja. Att ersätta handling med en appell är en ofta använd metod när handlingsutrymmet uppfattas som begränsat av olika skäl. Man kan t ex tänka sig att appellförfattarna är oroliga för den motreaktion en direkt handling skulle kunna åstadkomma eller att de saknar kraft att genomföra handlingen och därför väljer att uttrycka den symboliskt i en appell.

En anledning till att man valde en appell i Leipzig kan ha varit osäkerheten om utfallet av en eventuell handling och rädslan för att handlingen skulle kunna medföra ett nytt Himmelska Fridens Torg. När appellen dök upp verkar det dock som om den neutraliserade många av de tidigare konflikterna och valet blev ganska lätt. Även om den inte hade ett direkt samband med det uteblivna våldet verkar alltså appellen, som symbol för demokratiska reformer, vara en oberoende och i andra sammanhang prövad lösning som minskade flera av de pågående konflikterna i samhället och möjliggjorde ett val som blev symboliskt. Appellens roll kan därför uppfattas som tredubbel:

1. Appellen hjälpte till att undvika våld mellan demonstranter och polisstyrkor i Leipzig den 9 oktober.
2. Appellens vädjan om en dialog hjälpte till att överspela Honeckers ledarskap i SED.
3. Appellen passade bra som en öppning för det östtyska folkets krav på demokratiska reformer.

Från början rörde omständigheterna kring marschen bara den specifika frågan om avbrytandet av måndagsmarschera i Leipzig som utvecklats till en tradition och som uppfattades som ett hot mot SED:s dominerande ställning. Genom marschens och appellens samtidiga ankomsttidpunkt blev ärendet symboliskt laddat vilket samtidigt gjorde det strategiskt betydelsefullt i demokratiseringsprocessen.

Marschen utvecklades därför oförutsett och oförberett till ett avgörande och centralt val i den östtyska demokratiseringsprocessen där appellen blev en katalysator i ett symboliskt ställningstagande om den framtida utvecklingen där den gamla reformovilliga SED-ledningen ställdes åt sidan.

4.4 Tjeckoslovakien: Medborgarforum i Laterna Magika⁸

4.4.1 Bakgrund

Den 17 november 1989 samlades en officiell studentdemonstration till minnet av en student som mördats av nazister i Prag 1939. Demonstrationen förvandlades till en protest mot landets regim. Demonstranterna utsattes för våld av poliser med batonger och hundar. Händelserna ledde till ytterligare protester och tre dagar senare befann sig ca 200 000 demonstranter på Wenceslasplatsen i centrala Prag. Protesterna hade spridit sig till andra städer och vid de flesta universitet och teatrar låg arbetet nere.

Det var förmodligen den senaste händelseutvecklingen i Ungern och Östtyskland som låg bakom återupplivandet av oppositionen. Det verkade också

som om den nya studentgenerationen var övertygad om att Warszawapaktens stridsvagnar skulle utebli den här gången.

På kvällen den 19 november bildade ca 400 personer Medborgarforum som en reaktion mot polisens brutalitet (Urban 1990: 119).⁹ Forum var en sammanslutning av tolv oppositionella grupper med bl a Charta 77, Kommittén för försvar av orättvist åtalade, Rörelsen för medborgerliga friheter, Klubben för utslutna kommunister och de före detta kommunistallierade folk- och socialistpartierna i Nationella frontkoalitionen. I Slovakien bildades samtidigt systemorganisationen Allmänheten Mot Våld.

Det nybildade Medborgarforum motsvarade samtliga av Cohen, March och Olsens tre kriterier för organiserad anarki. Organisationen bestod i begynnelsen av ett antal löst kopplade idéer i form av ett brett spektrum av olika oppositionsgrupper under samma paraply. Preferenserna upptäcktes och utarbetades efter hand och Forums ofta förekommande stormöten var öppna för alla deltagare och deltagandet i organisationens olika kommittéer etc var flytande.

Forums avsikt var att organisationen skulle fungera som ett löst sammansatt påtryckar- och förhandlingsorgan för oppositionen i de inledande kontakterna med den sittande regimen för att sedan dra sig tillbaka och ge plats för nybildade politiska partier.

Medborgarforum krävde direkt att de kommunistledare som varit ansvariga för förberedelserna för Warszawapaktens invasion 1968 och de som var ansvariga för den senaste tidens våld mot studenterna skulle avgå. Forum krävde också en undersökning av polisivåldet den 17 november samt ett omdelbart frigivande av alla politiska fångar. Senare tillkom krav på ett avskaffande av paragrafer om politiska brott i brottsbalken, krav på garantier för medborgerliga fri- och rättigheter, krav på en ny regering, på ett avskaffande av kommunistpartiets ledande roll och den paragraf i författningen som säkrade den samt förberedelser för fria val så att de skulle kunna hållas senast i juni 1990 (Keesing's, november 1989: 37026, Hejzlar 1991: 7).

Det blev den reformvänlige federale premiärministern Ladislav Adamec¹⁰ och inte det tjeckoslovakiska kommunistpartiet KSC/KSS som inledde samtalen med Medborgarforum. Adamec lät Forum förstå att regimen övervägt men förkastat en våldsam lösning för att i stället erbjuda ett annorlunda koncept av partiets ledande roll som bl a inkluderade bildandet av en ny regering där ickekommunister skulle ingå.

Efter det första mötet med Forum meddelade regimen att man ville att protesterna skulle upphöra och att socialismen inte kunde ifrågasättas men initiativet misslyckades. Partiet bytte då ut en del personer i ledningen och ersatte sin generalsekreterare Milos Jakes med den nyblivne presidiemedlemmen Karel Urbanek.

I en tvåtimmars generalstrejk den 27 november visade landets arbetare att de stödde Medborgarforum och Allmänheten Mot Våld och regimen kapitulerade för oppositionens krav. Sedan oppositionen förkastat det första förslaget om en ny regeringssammansättning bildades den 10 december en regering med en icke-kommunistisk majoritet under ledning av den tidigare vice premiärministern Marian Calfa. President Gustav Husak, som avgått dagen innan, ersattes

senare av Forums ledande företrädare, författaren och dramatikern Vaclav Havel.

I jämförelse med Ungern och Östtyskland var händelseutvecklingen i Tjeckoslovakien snabb och intensiv. Bara tio dagar efter studentprotesternas början var Adamecs regering redo att tillmötesgå alla krav från oppositionen. Motivationen var hög inom Forum. Det gällde att utnyttja regimens svaghets-tecken och den politiska bräschen som demonstrationerna slagit upp i motståndarnas led.

Inom kommunistpartiet pågick uppenbarligen interna strider som kulminerade vid det slutna centralkommittémötet den 24 november när den gamla ledningen byttes ut.

Även om oppositionsgrupperna var enade i kritiken mot den sittande regimen och i ställningstagandet mot polisens uppträdande vid studentmarschen fanns en osäkerhet om vem Medborgarforum representerade och var de stod. Inledningsvis dominerades t ex Forum av intellektuella, studenter och konstnärer med 'bifallets rätt' från folket i Prag (Ash 1990: 320).

Forums roll i 'sammetsrevolutionen' var extraordinär i åtminstone två avseenden. För det första var regeringen inbegripen i en dialog om samhällssystemets framtid med en samtalspartner som man, förutom de krav som ställts, visste mycket lite om. Parallellt med förhandlingarna hade Forum även kontakter med Sovjetunionen som sades ha iscensatt konfrontationerna den 17 november för att skynda på reformprocessen (Ash 1990: 316, 322, Niklasson 1991: 31ff, Urban 1990: 117).

För det andra verkade Forum vara mycket löst organiserat under den första tiden. Vid de öppna plenum eller stormöten där sittande församling godkände eller förkastade strategernas förslag var ordet i princip fritt för den som ville göra anspråk på det vilket förmodligen fick konsekvenser för Forums preferenser och hur organisationens representanter uppträdde utåt mot regimen, folket och omvärlden (Ash 1990: 318f, Urban 1990: 119f, Hejzlar 1991: 8).

Medborgarforums period i Laterna Magika-teatern mellan den 19 november och den fjärde december kan uppfattas som en serie val under organiserad anarki i form av plenum, kommittébildande, presskonferenser etc.

4.4.2 Medborgarforum i Laterna Magika

Med hjälp av ett par händelser så som de beskrivits av den engelske journalisten och historikern Timothy Ash (1990) vill jag försöka ge några exempel på valprocessen i Laterna Magika.

Den 20 november inrättade sig Medborgarforum i Laterna Magika-teatern i Prag. I teatern arbetade mellan 60–80 personer i olika grupper som t ex en organisationsgrupp, en teknisk grupp, en informationsgrupp, en konceptionell grupp, ett tryckeri, ett marketenteri etc under ledning av en styringsgrupp ledd av Vaclav Havel (Urban 1990: 120). Forums arbete på Laterna Magika och annorstädes följdes av ett stort uppbåd av utländska journalister.

Ashs beskrivning av den upprymda och självuppoffrande stämningen i Laterna Magika påminner om den amerikanske journalisten John Reeds berömda beskrivning av bolsjevikernas högkvarter i Smolnyinstitutet i Petrograds utkanter 1917 (Reed, tryckår saknas: 50ff) Korridorer fyllda av upptagna revolutionärer som bär på tidningar och proklamationer, dånet av tunga stövlar och hetsiga debatter. Ibland springer Reed tillfälligtvis på personer vars namn nu gått till historien och kongressen håller sammanträden i det som tidigare varit institutets balsal.

Ash (1990: 318f, 321) beskriver Medborgarforums struktur så här:

Individuellt medlemskap ges genom personliga rekommendationer [...] den största enskilda gruppen är Charta 77. För tjugo år sedan var de journalister, akademiker, politiker, jurister men nu kommer de från arbeten som eldare, fönsterputsare, kontorister eller i bästa fall som uteslutna författare [...] Politiskt omspanner de allt från den nytrotskistiske ... till den konservative [...] Där finns [de radikala] Studenterna [...] Skådespelarna [...] Arbetarna [...] Alla intellektuella tystnar när Arbetaren reser sig för att tala [...] Slovakerna [...] Prognosmakarna, det vill säga [ekonomerna]...

Detta plenum utser sedan en rad kommissioner [...] väljer också ad hoc 'krisstaber' och de grupper eller enskilda personer som skall tala i TV, förhandla med regeringen eller vad det nu gäller.

Det som egentligen händer är att ordföranden väljer några namn och sedan föreslår andra medlemmar ytterligare namn- eller sig själva. Det förekommer ingen omröstning.

Vissa som aldrig tidigare varit politiskt aktiva satte sig plötsligt upp, trängde sig fram till scenen och föreslog sig själva till ett TV-inslag.

Det var fullsatta teatrar varje kväll som debatterade med gästtalare på scenen: en talesman för Forum eller kanske en landsförvisad författare som återvänt för första gången på år och dag.

Den viktigaste gruppen i Laterna Magika och den verksamhet som upptog lejonparten av Håvels tid var krisgruppen i loge 10. Gruppen ägnade sig åt analys av inkommande information och ett kontinuerligt utarbetande av Forums strategi. Loge 10 var bara ca 12 kvadratmeter men rymde ständigt ca 10 personer som kunde iakta sig själva i väggspeglarna (Nilsson 1991, Ash 1990: 317, Urban 1990: 120).

Medborgarforums valprocess kunde t ex se ut så här:

Exempel 1: 26 november.

I plenum presenterades de programprinciper för Forum som hade utarbetats under de senaste dagarna av en av organisationens kommissioner. Diskussionen avslöjade oenigheter om Tjeckoslovakiens framtida förhållande till Warszawapakten. Sedan en deltagare föreslagit det sköts oenigheterna på framtiden och principerna antogs genom omröstning. Under den följande presskonferensen svarade Forums representanter undandligande på journalisternas frågor om Warszawapakten. 'Vi måste utgå ifrån den existerande situationen men vårt långsiktiga mål är ett Europa utan block' uttryckte sig t ex en Forumrepresentant diplomatiskt (Ash 1990: 341).

Exempel 2: 27 november.

Inför demonstrerande folkmassor på Vaclavplatsen deklarerade representanter för Medborgarforum att man hade för avsikt att ge Adamec en frist för att tillmötesgå kraven men strax efteråt lanserades kommunistpartimedlemmen och ekonomen Valtr Komarek som ersättare för Adamec av andra representanter för Forum. En förvirrad situation uppstod eftersom Adamecs frist var den strategi som utarbetats i loge 10. Vad skulle Forum säga till Adamec nu? Vem skulle säga det? Vem representerade Komarek? En stund senare besvarades liknande frågor på en presskonferens.

Exempel 3: 30 november – 4 december.

I plenum den 30 november förklarade Forums strateger att de tidigare under dagen föreslagit Adamec, som fått i uppdrag att sätta ihop en ny regering, att låta premiärminister- och försvarsministerposterna tillsättas med civilpersoner som var medlemmar i kommunistpartiet men inte komprometterade och att inrikesministerposten borde innehas av en okomprometterad civilperson som inte var partimedlem. Förslaget hade skrivits av Havel i loge 10, antagits direkt av krisstaben i grannlogen och skickats iväg till Adamec utan diskussion i plenum. Vad Havel och krisstaben inte hade tänkt på var att Forums syn på inrikesministeriet, som burit ansvaret för en stor del av myndigheternas förtryck, förmodligen borde vara att det skulle läggas ned.

Den 1 december valdes en krisstab inför den kommande helgen. Veckoslutet var kritiskt eftersom Adamecs regeringsförslag skulle lämnas under söndagen och krävde en direkt reaktion av Forum. När förslaget om den nya regeringen anlände visade det sig att 15 av de 20 föreslagna medlemmarna var kommunister vilket Forum omöjligt kunde acceptera. Ett krismöte hölls på Laterna Magika. Skulle Komarek (sic!) få sätta ihop en expertregering? Om Forum inte godkände Adamecs förslag samtidigt som man krävt Husaks avgång inom en vecka riskerade landet att stå utan någon annan konstitutionell myndighet än ett 'korrumpert' parlament (Ash 1990: 341).¹¹

Krismötet beslutade att Forum måste kräva en fortsatt rekonstruktion av regeringen, att demonstrationer skulle genomföras nästa dag och att en generalstrejk om åtta dagar skulle utlysas. På måndagen utökade Forum sina politiska ambitioner och skärpte kraven. Till de fria valen i juni 1990 hade organisationen för avsikt föreslå och stödja egna kandidater och om en acceptabel koalitionsregering inte fanns på förslag från Adamec till påföljande söndag skulle Forum föreslå en egen regering. Tillsammans med Allmänheten Mot Våld 'garanterade' Forum samtidigt Tjeckoslovakiens övergång till ett demokratiskt samhällssystem.

4.4.3 Medborgarforum i Laterna Magika som en garbage can

Att i stridens hetta inställa fientligheterna och samla och stärka oppositionen i en gemensam organisation har varit en strategi som lyckats tidigare. Föreningen av flera olika grupperingar under den ryska revolutionen, de kinesiska arméernas enande mot den japanska invasionen och PLO är moderna exempel

på detta. Föreställningar om styrkan i en operativ snabbhet har i dessa fall lett till en elitstyrd men samtidigt öppen och svårkontrollerad organisation.

Medborgarforums organisation koncentrerades i stort sett till en enda byggnad med teaterns speciella egenskaper. En foajé och en teatersalong med en scen och bakomliggande loger. Denna fysiska begränsning kunde Forum dra nytta av. Vägen var kort mellan idé och val och strategin kunde snabbt föras ut från logerna till ett väntande plenum i salongen för diskussion, modifiering och omröstning. Tillvägagångssättet gav Forum goda möjligheter att agera snabbt men samtidigt gjorde det oppositionella avantgardets fysiska koncentration organisationen sårbar vid en eventuell repressiv aktion från regimen.

Ashs beskrivning av Forums inre struktur bekräftar bilden av valprocessen som en organiserad anarki. Det fanns en ledningsgrupp och en strategi men båda två var hela tiden föränderliga i förhållande till omgivningen och eftersom valen ofta var oförutsedda och akuta var det krisgruppen som beslutsorgan som förmodligen hade den största betydelsen. Access- och beslutsstrukturen och valprocessen framstår som helt osegmenterad eftersom val om t ex kommittéernas sammansättning och plenumreaktionerna på förslagen varken hindrade eller krävde ett visst deltagande.

Med tanke på den stora mängden och den snabba genomströmningen av ärenden och deltagare i plenum och kommittéer kan många av valen ha varit beroende av vem som råkade befinna sig i plenum eller i en kommitté när en viss fråga diskuterades och/eller ett visst val gjordes.

Arbetet verkade styras av en vilja att arbeta snabbt och en ambition hos deltagarna att utnyttja tillfället. Plenum och kommittéer belastades hela tiden med en stor mängd ärenden som skulle hanteras. Demonstrationer, förhandlingar, presskonferenser, kommittéarbete, plenum, vanliga arbeten och familjen satte gränser för deltagandet.

Intensiteten och konsensusgraden var hög och många av valen verkar ha varit lätta och snabba. Men en del av valen var tveeggade i sitt utfall. Eftersom deltagarna var överens om strategin kan de å ena sidan betraktas som 'resolution'. När konflikter hotade att uppstå som i exempel 1 ovan sköts de å andra sidan på framtiden och valen var därför delvis tomma (flight). Detta betyder inte att problem som orsakade konflikter i ett ärende inte togs upp utan snarare att deltagarna i dessa lägen föredrog en kortsiktigare framför en långsiktigare lösning och vi kan tala om en koppling genom inläring och en segmentering av accesstrukturen genom att vissa av ärendenas problem inte tilläts.

Farten på Forums arbete var som i exempel 3 ovan, ibland så hög att krav på regeringen redan sänts iväg från Laterna Magika när de togs upp för diskussion som ett ärende i plenum. Ett problem som förbisetts av loge 10, inrikesministeriets vara eller icke vara, tillfördes t ex ärendet vid nästa valmöjlighet vilket ledde till förändrade preferenser. Samma förlopp kan å andra sidan ses som en hierarkisk segmentering av Forums beslutsstruktur orsakad av tidspresen.

Osäkerheten i preferenser och teknologi kan även vara en del av förklaringen till den lansering av en ny premiärministerkandidat som beskrevs i exempel 2. Den strategi Forum valt verkar inte ha slagit igenom i de egna leden och händelsen kan ha bidragit till att förändra organisationens inre struktur t ex genom

att göra Komarek till en centralfigur och ändra förutsättningarna för de följande samtalen med Adamec.

Ash anser att presskonferenserna hade två funktioner för Medborgarforum. Dels satte de en tidsgräns för och en press på formulerandet av ställningstaganden och uttalanden och dels tog många av preferenserna och ståndpunkterna form som improviserade svar på journalisternas frågor (Ash 1990: 322ff, 331). Många av de problem som diskuterades verkar därför i viss utsträckning vara beroende av vilka företrädare som valts ut för att svara på frågor från vissa journalister under vissa presskonferenser och politiken mot regimen verkar delvis har formulerats av enskilda individer under direkta och improviserade meningsutbyten eller lanserats av talare under demonstrationer som i exempel 2 ovan.

Sammanfattningsvis har jag visat på tre egenskaper i Medborgarforums valprocess som kan ha påverkat utfallet av samtalen med regimen och därför i förlängningen demokratiseringsprocessen i Tjeckoslovakien.

1. Forums preferenser och val i ett visst ärende var beroende av vem som råkade vara med i en viss kommitté eller på ett visst plenum för att delta i diskussionen.

2. Den höga graden av konsensus inom organisationen ledde till en snabb och lätt valprocess där de konfliktfyllda problemen sköts på framtiden.

3. En stor del av Forums politik gentemot regimen formulerades under trycket från presskonferenser, som svar på journalisternas frågor och av enskilda deltagare i improviserade meningsutbyten.

5. Komplementära eller oförenliga förklaringar?

Jag vill försöka besvara tre centrala frågor om resultatet av fallstudierna: Vilka av garbage can-modellens relevanta egenskaper framträder i fallstudierna? När är garbage can-förklaringen komplementär? När och var är garbage can-förklaringens implikationer oförenliga med andra förklaringsmodeller?

I alla tre fallen imiterades gamla lösningar. I Ungern prövade parterna rundabordssamtal för att hantera sina motsättningar, i Östtyskland stödde parterna en symbolisk appell istället för att handla direkt och i Tjeckoslovakien enades oppositionsgrupperna under ett paraply för att bli starkare under ett kristiskt skede.

Intensiteten var hög i de tre fallen och de viktigaste variablerna verkar ha varit deltagarnas motivation (som bärare av ärenden) och bristen på tid. Vilka ärenden som bars in, vem som bar in dem och hur mycket tid de hade på sig för att genomföra ett val påverkades sedan av konflikt – konsensus parametern. Ju mindre konfliktfyllt ett ärende var desto snabbare och lättare kunde deltagarna välja.

Om ett ärende var konfliktfyllt kopplades strömmarna om på ett annat och mindre konfliktfyllt sätt som t ex genom inläring i de ungerska rundabordssamtalen där en viss accesstruktur infördes eller hos Medborgarforum där en självpåtagen access- och beslutsstruktur sörjde för att ärenden tömdes på kon-

fliktfyllda problem innan valet. Hypotesen om de anarkiska valprocesserna verkar därför ha bekräftats av fallstudiernas resultat.

En hög intensitet och en hög grad av konflikt gjorde valen långsamma och svåra vilket deltagarna lärde sig hantera genom att segmentera valprocessen så att tidsramen utvidgades genom att färre ärenden fick tillträde eller så att konflikterna minskade genom att vissa konfliktskapande problem uteslöts ur ärenden. Samförståndet mellan deltagarna kunde också vara plötsligt, oförutsett och förbluffande stort som vid måndagsmarschen i Leipzig. Om intensiteten är hög men konfliktgraden låg verkar det därför som om en anarkisk segmentering kan bestå hela vägen fram till val.

I stort sett ser det alltså ut som att det i alla tre fallen inledningsvis saknades en access- och beslutsstruktur och att strömmarna av valmöjligheter, problem, lösningar och deltagare, eftersom tiden var knapp, i första hand kopplades samman på ett anarkiskt sätt genom sina samtidiga ankomsttidpunkter. Efter hand förekom även en viss koppling av strömmarna och en segmentering av processen genom inläring.

Andra intressanta iakttagelser är när en valmöjlighet utnyttjades för val i andra ärenden än de som ursprungligen avsetts. Det bästa exemplet ur de tre fallstudierna är det östtyska fallet där det ursprungliga valet att bruka våld och det hot beslutet innebar mot demonstranterna utnyttjades som en valmöjlighet för politiska och ekonomiska reformer.

Många av de viktiga val som var centrala för den framtida demokratiseringens möjligheter sköts på framtiden och de val som producerades i fallstudierna handlade därför oftast om flight. De ärenden som ledde till resolution innehöll ofta stora hål i form av konfliktfyllda problem som tömts ur ärendet och förpassats till de framtida valen. I viss utsträckning ser det också ut som om symboliska val som i fallet med Leipzigappellen haft betydelse för händelseutvecklingen. Oversight är en valkategori som verkar vara mindre relevant i fallstudiernas valproduktion även om gränserna mot de symboliska valen ibland är diffusa och svåra att dra.

Det är i alla tre fallen tänkbart att utfallet hade kunnat blivit ett annat om blandningen i soptunnan varit annorlunda. Vad hade hänt med appellen om Krenz inte varit anträffbar? Vad hade hänt om Nagys statsbegravning inte hade ägt rum i början av de ungerska rundabordssamtalen? Vad hade hänt om Medborgarforum saknat en lokal eller om den tjeckoslovakiska oppositionen varit splittrad?

Kritiken mot garbage can-modellen kan till viss del avvisas mot bakgrund av fallstudierna eftersom analysen bidragit med några nya och fruktbara infallsvinklar för en beskrivning av demokratiseringsprocessen. Bruket av garbage can-metajoren har också genererat en del hypoteser om icke-rutinartade valprocessers betydelse när osäkerheten om ett samhällssystem tillstånd och framtid är hög.

I ett mer traditionellt perspektiv bildar de strukturella politiska och ekonomiska förutsättningarna en rationell historisk kraft varur demokratiseringsprocessen kan härledas som t ex en dominoeffekt eller som resultatet av förhandlingar från rationella utgångspunkter mellan de gamla regimerna och deras

arvtägare. De socialistiska och kommunistiska samhällssystemen och deras företrädare befann sig i en förändrad omgivning som krävde anpassningar som de inte var kapabla till att genomföra vilket så småningom ledde till ett maktskifte.

Garbage can-perspektivet ifrågasätter egentligen inte de strukturella förutsättningarna utan bygger vidare på dem. *Förklaringen ifrågasätter däremot om deltagarnas preferenser och utfallet av demokratiseringsprocessen direkt går att härleda ur strukturerna eftersom en del kollektiva val i första hand kan vara resultatet av bristen på tid i valsituationen.*

Skulle t ex den gamla regimen i Tjeckoslovakien lämnat ifrån sig makten lika lättvindigt om inte stora folkmassor demonstrerat på gatorna och den fått mer tid på sig att samla sig och utarbeta en strategi? Hade Valtr Komarek blivit en centralfigur i Medborgarforum och hade hans idéer fått något inflytande om han inte lanserats som kandidat till premiärministerposten av misstag framför folkmassan på Vaclavplatsen?

Garbage can-förklaringen kan i några fall närma sig ett mer renodlat förhandlingsperspektiv. Delningen av det ungerska runda bordet som ett resultat av en koppling av strömmarna genom inläring har t ex vissa likheter med spelteorins antaganden om samarbete under anarki (t ex Axelrod – Keohane 1985: 225ff). På några punkter skiljer sig dock förklaringarna åt. Metaforen med strömmarna gör det möjligt att frikoppla deltagarna från ärendena på ett sätt som är omöjligt i spelteorin och i *garbage can-perspektivet sker inte kompromisser etc med utgångspunkt i rationella överväganden utan beror på strömmarnas samtidiga ankomsttidpunkt.*

Som en komplementär förklaring kan garbage can-modellen bidra till förståelsen av demokratiseringsprocessen på flera olika sätt. Den framhåller t ex tidsramens avgörande betydelse för händelseutvecklingen och de osegmenterade valprocessernas öppenhet för de flesta ärenden och deltagare. Den starka tidspressen och den osegmenterade access- och beslutsstrukturen i det östtyska fallet möjliggjorde t ex ett omvälvande val om samhällssystemets framtida utveckling genom att ge reformister både inom och utanför SED, oppositionen, folket och våldsapparaten och deras ärenden som hitills inte haft tillträde till valprocesserna en valmöjlighet att behandla dessa ärenden i.

Modellen passar bra för att beskriva Forums inre struktur och kan också på ett systematiskt sätt beskriva strukturens samband med den tjeckoslovakiska demokratiseringsprocessens förlopp. Eftersom den gör det möjligt att variera antalet problem och lösningar i ärendena kan vi t ex se att det finns en tendens hos Forum att tömma sina interna ärenden på konfliktfyllda problem innan val. Genom att skjuta problemen på framtiden underlättade Forum för snabba val och fick på så sätt ett strategiskt övertag över sin splittrade motpart i förmågan att agera och reagera med kort betänketid.

I garbage can-perspektivet är det också möjligt att upptäcka och beskriva sådana händelsers betydelse för demokratiseringsprocessen som t ex USA:s ledarskapsbyte mellan det första och det andra rundabordssamtalet i Ungern och Leipzigappellens symboliska universalitet. Hade vi sökt de kollektiva val som möjliggjorde reformerna i Östtyskland i de mera uppenbara valprocesser-

na utifrån stabila preferenser hos aktörer som t ex politbyrån, centralkommittén, förhandlingsdelegationer eller klart definierade oppositionsgrupper hade vi förmodligen inte kunnat avgränsa det 'nyckelval' som öppnade dörren för reformerna lika tydligt utan istället fått resonera i termer av utrensningar i SED och uppgörelser vid förhandlingsbordet etc.

Noter

1. I enlighet med Niklassons 1991: 27ff beskrivning innefattar östra Centraleuropa: Polen, Ungern, Östtyskland, Tjeckoslovakien, Bulgarien och Rumänien.
2. Garbage can modellen finns bl a beskriven i Anderson 1983: 201ff, Cohen, March – Olsen 1972: 1ff, Enderud 1976: 112ff, Gortner m fl 1987: 263ff, Levitt – Nass 1989: 190, March – Olsen 1979: kap 2, 3, 6, March – Olsen 1984: 746, March – Olsen 1989: 11ff, Masuch – LaPotin 1989: 41ff (innehåller för övrigt en intressant jämförelse mellan garbage can processen och slutet på James Bond-filmen *Ur dödlig synvinkel*), Olsen 1972: 51ff, Olsen 1987: 84ff, Pinfield 1986: 366, Rasch 1989: 253ff. Beträffande empiriska exempel se t ex Keesing's, januari 1990: 37170 (Östtyskland), 37193 (Bulgarien), Håkansson – Niklasson 1990: 12 om rundabordssamtalen, Gitelman 1990, Gilberg 1990, Håkansson – Niklasson 1990: 11ff om den sociala och ekonomiska krisen och Keesing's, november 1989: 37026 om motsättningarna mellan partiet och oppositionen i Tjeckoslovakien, Keesing's, november 1989: 37026 om demonstrationer i Tjeckoslovakien eller Keesing's, oktober 1989: 36962 om demonstrationer i Östtyskland, Tökes 1990: 57 eller Ash 1989a: 13f om deltagarna i de ungerska rundabordssamtalen, Niklasson 1991: 13f om Sovjetunionens roll, Keesing's januari, 1990: 37193 om den bulgariska oppositionens kravlista, Ash 1990: 312ff om kurrensen om Vaclav Havels uppmärksamhet, Ash 1990: 318f, Urban 1990: 119f om Medborgarforums osegmenterade struktur, Hejzlar 1991 eller *The Economist* 1990 0120–26: 29f om det 'nya' Tjeckoslovakien, Tempus 12–18/10 1989: 8 om Honeckers motstånd mot demokratiska reformer, Håkansson – Niklasson 1990: 9 om maktskiftet i Tjeckoslovakien, Keesing's, juni 1989: 36746–36747 om de ungerska rundabordssamtalen, Ash 1989a: 14 om det ungerska rundabordets utseende, Keesing's, juni 1989: 36746 om Imre Nagys statsbegravning, Ändert – Herzberg 1991: 30ff om Honeckers tillbakaträdande (i Honeckers egen version), Keesing's, januari 1990: 37193 om de bulgariska rundabordssamtalens höga intensitet.
3. Det ungerska exemplet bygger på uppgifter ur Bra Böckers Lexikon 1982 del 24, *The Economist* 1989 1014–20: 28f, Ash 1989a: 13ff, 1990: 289ff, Hankiss 1990: 14ff, Håkansson–Niklasson 1990, Keesing's, juni 1989: 3746–3747, oktober 1989: 36960–36961, april 1990: 37380–37381, *The Listener* 1989 0615: 4, de Nevers 1990: 28ff, *Newsweek* 1989 0626: 14ff, 0717: 10f, 1002: 16, *The Observer* 1990: 48ff, *Strategic Survey* 1989–1990: 39ff, *The Sunday Times Magazine* 1989 1029: 42ff, Tempus 1989 0713–19: 5, *Time* 1989 1023: 12f, *Sword* 1990: 102ff, Tökes 1990: 44f.
4. Övriga oppositionsgrupper var de radikala ungdomdemokraterna (FIDESZ), Oberoende Småbrukarpartiet, Ungerns Socialdemokratiska Parti, Demokratiska förbundet av

Oberoende Fackföreningar, Kristdemokratiska Folkpartiet och Endre Bajcsy – Zsilinskys Vänskapsförbund. Tredje sidan bestod av till staten näralliggande organisationer som Ferenc Münnich Sällskapet, Ungerska Demokratiska Ungdomsfederationen, Patriotiska Folkfronten, Vänsterns Alternativa Sammanslutning, Ungerska Fackföreningars Centralråd, Federationen för Antifascistiskt Motstånd och Kvinnornas Nationella Råd. Uppgifterna från Ash 1989a: 13.

5. Exemplet med måndagsmarschen bygger på uppgifter ur Andert – Herzberg 1991: 94ff, DDR-revyn 1990 03: 1, The Economist 1989 1014–20: 27f, Ash 1989b: 15, 1990: 303f, Gedmin 1990: 85, 89, Håkansson – Niklasson 1990, Keesing's, oktober 1989: 36962–36963, november 1989: 37026, december 1989: 37108, januari 1990: 37170–37172, Kendall 1990: 2, de Nevers 1990: 39f, Newsweek 1989 0828: 16, 0918: 11, 0925: 12ff, 1009: 11, 1016: 8ff, Niklasson 1991: 23, 30, The Observer 1990: 67ff, Reich 1990: 73f, 81, 88, Strategic Survey 1989–1990: 43f, Der Spiegel 1989 42: 18f, 24f, 1989 47: 14ff, 1989 48: 19ff, The Sunday Times Magazine 1989 1029: 42ff, Sword 1990: 76ff, Tempus 1989 1012–18: 8, Time 1989 1023: 10f, 1989 1030: 32f, 1989 1211: 21.

6. Uppgifterna bygger på en intervju med Honecker efter hans fall.

7. Uppgifterna gavs av Krenz efter hans period som partiledare.

8. Exemplet med Medborgarforum i Laterna Magika bygger på uppgifter ur Charta 77-stiftelsen 1990 Röster från Tjeckoslovakien, 19: 41f, 43ff, Ash 1990: 312ff, Hejzlar 1991: 4ff, Håkansson och Niklasson 1990: 4ff, Keesing's, november 1989: 37026–37027, The Listener 1990 0524: 8f, Newsweek 1989 1127: 8ff, 1989 1204: 10ff, Niklasson 1991: 29ff, The Observer 1990: 100ff, Sword 1990: 53ff, Nilsson 1991, Tempus 1989 1130–1206: 5ff, Time 1989 1204: 12ff, 1989: 1211: 15f, 1989 1218: 15, Urban 1990: 99ff, US News & World Report 1989 1204: 34ff.

9. För en redogörelse över medborgarinitiativ se text Charta 77-stiftelsens Röster från Tjeckoslovakien, 1990: 19.

10. I oktober hade Adamec haft hemliga samtal med flera andra i kommunistpartiets ledning om behovet av förändringar och vid ett centralkommittémöte i november gick fraktionen till en första försiktig attack.

11. Medborgarforum ansåg att det sittande parlamentet var korrumpert genom bindningen till KSC/KSS.

Referenser

- Anderson, P A, 1983. Decision Making by Objection and the Cuban Missile Crisis, *Administrative Science Quarterly* 28, 201–222.
- Andert, R – Herzberg, W, 1991. *Der Sturz. Erich Honecker im Kreuzverhör*. Berlin och Weimar: Aufbau-Verlag.
- Ash, T G, 1989a. Revolution in Hungary and Poland. *The New York Review of Books* 0817, 14–19.
- Ash, T G, 1989b. The German Revolution. *The New York Review of Books* 1221, 13–15.
- Ash, T G, 1990. *Folket, Det Är Vi*. Kristianstad: Bonniers.
- Axelrod, R – Keohane, R, 1985. Achieving Cooperation Under Anarchy, *World Politics* 3, 226–254.
- Bra Böckers Lexikon, 1982. Del 24. Höganäs: Bra Böckers Förlag.
- Charta 77-Stiftelsen, 1990. Den Leende Revolutionens Rötter. *Röster Från Tjeckoslovakien* 19. Stockholm: Charta 77-Stiftelsen.
- Cohen, M – March, J G – Olsen, J P, 1972. A Garbage Can Model of Organizational Choice. *Administrative Science Quarterly* by mars, 1–25.
- DDR-Revyn, 1990. Mission för Ickeväldsanvändning. *DDR-revyn* 3, 1–3.
- Enderud, H, 1976. *Beslutningar i Organisationer I Adfærdsteoretisk Perspektiv*. Danmark: Fremad.
- Gedmin, J, 1990. East Germany's Disappearing Future. *Problems of Communism* mars–april.
- Gilberg, T, 1990. Eastern Europe in Flux. *Problems of Communism* maj–juni,

- Gitelman, Z, 1990. The Roots of Eastern Europe's Revolution. *Problems of Communism* maj-juni.
- Gortner m fl, 1987. Organizational Decision Making. *Organization Theory. A Public Perspective*. Chicago: The Dorsey Press.
- Hankiss, E, 1990. What the Hungarians Saw First i Prins, G (red) 1990, *Spring in Winter. The 1989 Revolutions*. Manchester och New York: Manchester University Press.
- Hejzlar, Z, 1991. Tjeckoslovakien – Ett År av Frihet. *Världspolitikens Dagsfrågor 1*. Stockholm: Utrikespolitiska Institutet.
- Håkansson, A – Niklasson, T, 1990. Demokratiseringsprocessen i Östeuropa i Sannerstedt m fl 1990. *Kompendium om den Politiska Utvecklingen i Östeuropa*. Lunds Universitet: Statsvetenskapliga Institutionen.
- Kaldor, M, (red) 1991. *Europe From Below. An East – West Dialogue*. London och New York: Verso.
- Kendall, D, 1990. *Omvandlingsprocessen i DDR Vintern 1989/90*. Arbetsrapporter, 4. Uppsala Universitet: Institutionen för Öststatsstudier.
- Levitt, B – Nass, C, 1989. The Lid on the Garbage Can: Institutional Constraints on Decision Making in the Technical Core of College-Text Publishers. *Administrative Science Quarterly* 34, 190–207.
- March, J G – Olsen, J P 1979. *Ambiguity and Choice in Organizations*. Bergen, Oslo, Tromsø: Universitetsforlaget.
- March, J G – Olsen, J P 1984. The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *The American Political Science Review* vol. 78, 734–749.
- March, J G – Olsen, J P 1989. *Rediscovering Institutions. The Organizational Basis of Politics*. New York och London: The Free Press.
- Masuch, M – LaPotin, P, 1989. Beyond Garbage Cans: An AI Model of Organizational Choice. *Administrative Science Quarterly* 34, 38–67.
- De Nevers, R, 1990. The Soviet Union and Eastern Europe. The End of an Era. *Adelphi Papers*, 3–95.
- Niklasson, T, 1991. "The Relationship Between Changes in the Domestic and Foreign Policy of the Soviet Union and the Changes in East Central Europe During 1988 and 1989". Paper prepared for the Workshop on Democratization in Eastern Europe at the ECPR Joint Sessions of Workshops, University of Essex, Colchester, 22–28 march 1991.
- The Observer, 1990. *Tearing Down the Iron Curtain. The People's Revolution in Eastern Europe*. London, Sydney, Auckland, Toronto: Hodder & Stoughton.
- Olsen, J P 1972. Public Policy-Making and Theories of Organizational Choice. *Scandinavian Political Studies* Vol. 17, 45–62.
- Pinfield, L, 1986. A Field Evaluation of Perspectives on Organizational Decision Making. *Administrative Science Quarterly* 31, 365–388.
- Prins, G (red) 1990. *Spring in Winter. The 1989 Revolutions*. Manchester och New York: Manchester University Press.
- Rasch, B E, 1989. 'Garbage Can' Modellen i Metodologisk Belysning. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 4, 249–264.
- Reed, J. (Tryckår saknas). *Ten Days That Shook the World*. Moskva: Progress.
- Reich, J, 1990. Reflections on Becoming An East German Dissident, On Losing the Wall and A Country i Prins, G (red) *Spring in Winter. The 1989 Revolutions*. Manchester och New York: Manchester University Press.
- Strategic Survey. 1989–1990. The Transformation of Eastern Europe. *Strategic Survey* 1989–1990, 38–61.
- Sword, K (red) 1990. *The Times Guide to Eastern Europe. The Changing Face of the Warsaw Pact. A Comprehensive Handbook*. London: Times Books.
- Tökes, R L, 1990. Hungary's New Political Elites: Adaption and Change, 1989–90. *Problems of Communism* nov-dec.
- Urban, J, 1990. Czechoslovakia: The Power and Politics of Humiliation i Prins, G (red) *Spring in Winter. The 1989 Revolutions*. Manchester och New York: Manchester University Press.

Dags- och veckopress:

The Economist, 1989. 1014–20.

The Economist, 1990. 0120–26.

Keesing's Contemporary Archives, 1989.

Juni: 36746–36747, oktober: 36960–36963, november: 37025–37027, december: 37108.

Keesing's Contemporary Archives, 1990.

januari: 37170–37172, 37192–37194, april: 37380–37381.

The Listener, 1989. 0615.

The Listener, 1990. 0524.

Newsweek, 1989. 0626, 0717, 0828, 0918, 0925, 1002, 1009, 1016, 1127, 1204.

Nilsson, N G, 1991. 'Diktaren som motvilligt blev President'. *Sydsvenska Dagbladet* 0519, A4.

Der Spiegel, 1989. 42, 47, 48.

Sunday Times Magazine, 1989. 1029.

Tempus, 1989. 0713–19, 1012–18, 1130–1206.

Time, 1989. 1023, 1030, 1211, 1204, 1218.

U. S. News & World Report, 1989. 1204.